

**Історико-краєзнавчі матеріали
до вивчення Північного Причорномор'я
в книжковому фонді А. Г. Готалова-Готліба:**

до 155-річчя історика та педагога

Укладання та оформлення Г. В. Великодна

У січні 2021 року відзначаємо 155-річчя від дня народження відомого історика й педагога, професора Одеського державного університету (зараз – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова) Артемія Григоровича Готалова-Готліба (справжнє ім'я – Арон Гіршевич Готалов; 1866–1960).

Ще за життя Артемії Григорович Готалов-Готліб подарував університетській бібліотеці своє книжкове зібрання, що складало майже 700 назв книг. У 1961 р. було створено іменний фонд А. Г. Готалова-Готліба. У книжковому фонді можна виділити кілька тематичних напрямів: педагогіка, психологія, філологія, філософія, економіка, соціологія, культурологія, історія та краєзнавство. Цікавими є матеріали дослідження Північного Причорномор'я. Розглянемо роботи відомих істориків та археологів, книжкові видання та публікації яких зберігаються у фонді А. Г. Готалова-Готліба.

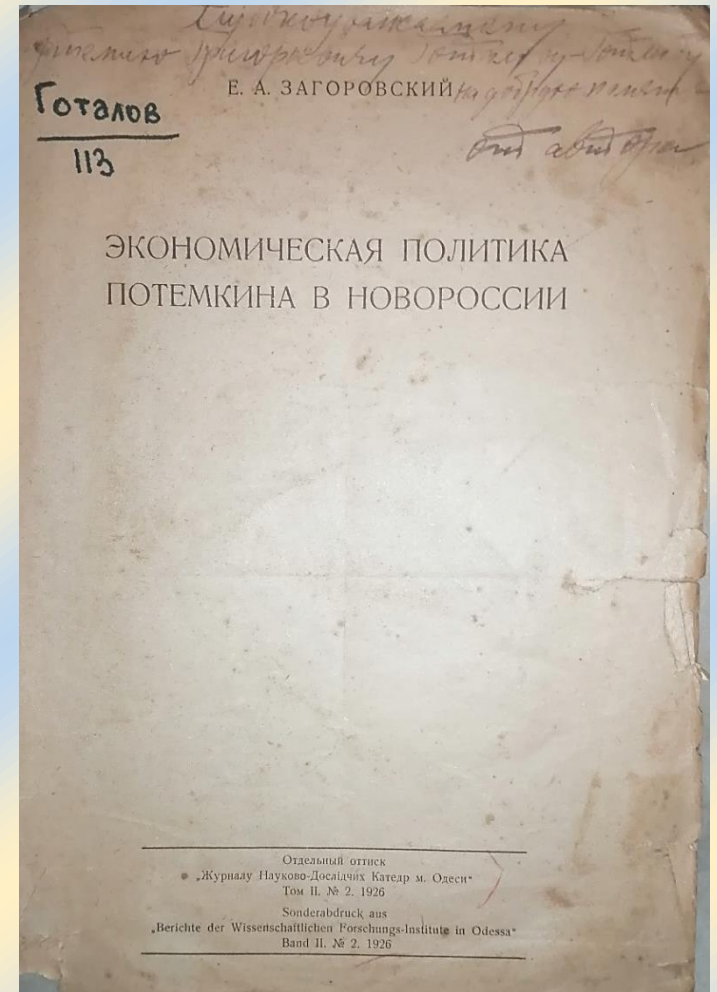

*А. Г. Готалов-Готліб серед аспірантів та колег по кафедрі
(поч. 1950-х рр.)*

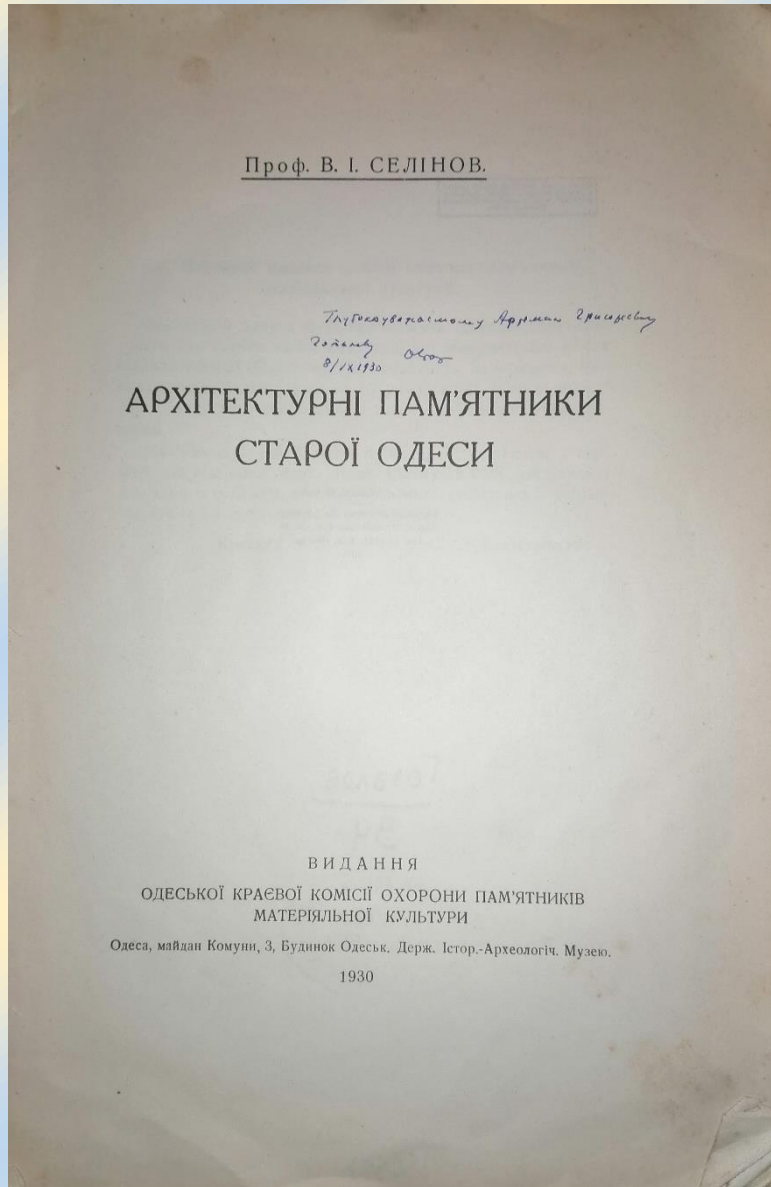
Загоровский Е. А. Экономическая политика Потемкина в Новороссии // Журнал науково-дослідчих катедр м. Одеси. – 1926. – Т. 1, № 2.

Євген Олександрович Загоровський (1885-1938) – одеський історик-краєзнавець, магістр російської історії (1909 р.), приват-доцент (1916 р.), доцент (1920 р.), професор (1921 р.); член Одеського бібліографічного товариства, Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, Одеського товариства історії та старожитностей. Він викладав в Новоросійському університеті, Одеському вищому міжнародному інституті, Гуманітарно-суспільному інституті, Одеському археологічному інституті, Інституті народної освіти.

Вчений залишив значну творчу спадщину; це переважно журнальні статті, замітки, рецензії та некрологи. Стаття «Экономическая политика Потемкина в Новороссии (1774–1791)» опублікована в 1926 р. у другому номері другого тому «Журналу науково-дослідчих катедр м. Одеси», який призначався для коротких повідомлень про праці наукових співробітників кафедр. Стаття Є. Загоровського присвячена історії півдня України кінця XVIII ст.: історія заселення області, поява німецьких колоністів у Новоросійському краї; торгівля італійців та греків у Херсоні; режим порто-франко на Кримському півострові тощо. Університетський примірник видання був подарований автором А. Г. Готалову-Готлібу.

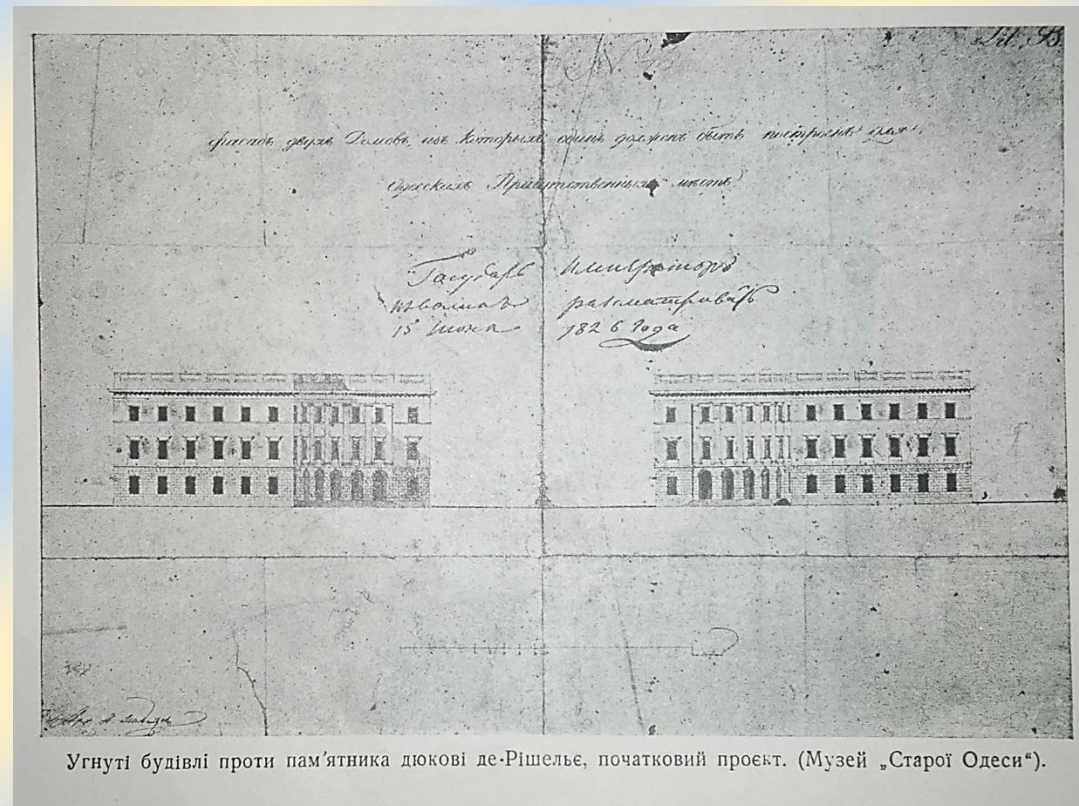
Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. – Одеса, 1930.

Валентин Іванович Селінов (1876–1946) – історик античності, революційних рухів ХІХ ст. та архітектури; теоретик, практик та організатор краєзнавства; професор Одеського інституту народної освіти, Одеського інституту професійної освіти, Одеського інституту соціального виховання, Румунського королівського університету (Університет Трансїстрії), працював у Одеській державній науковій бібліотеці імені М. Горького, Одеському історико-археологічному музеї.

В. І. Селінов написав понад 70 наукових робіт. Разом з А. Г. Готаловим-Готлібом він брав участь у підготовці ювілейного видання, присвяченого 150-річчю Одеси. Особливе місце в науковій бібліографії вченого займає історико-краєзнавче дослідження «Архітектурні пам'ятники міста Одеси». У своїй роботі В. Селінов не тільки зробив спроби описати основні історико-архітектурні пам'ятники старої частини Одеси, але й у додатку вказав їх перелік з визначенням історичних подій, які безпосередньо пов'язані з цим місцем. Видання містить детальний опис головних архітектурних пам'ятників старої Одеси, серед них Ансамбль угнутих будівель проти

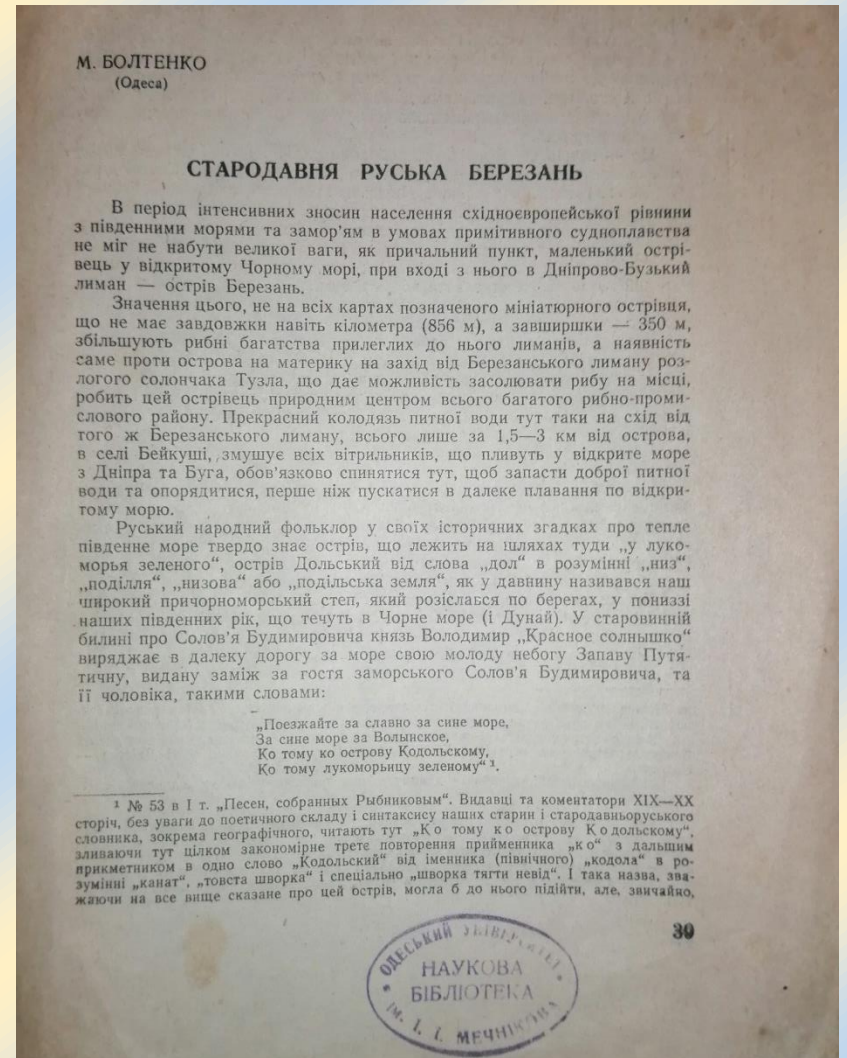
пам'ятника дюку де Рішельє, Касарні («Сабанські казарми»), будинок Окрвиконкому («Біржа») та багато інших. Також у видання вміщено список пам'ятників матеріальної культури Одеського округу та фотокопію архітектурних пам'ятників старого міста. Книжка вийшла в 1930 р. як самостійне видання Одеської крайової комісії охорони пам'яток матеріальної культури. Для повноти сприйняття В. Селінов використовував ілюстративний матеріал, який знаходився в той час в Народному художньому музеї, музеї «Стара Одеса», Державній публічній бібліотеці і Одеській крайовій комісії. Це був перший випуск у запланованій серії публікацій з пам'ятників архітектури, його тираж склав 1000 примірників. Університетський примірник був подарований автором А. Г. Готалову-Готлібу у вересні 1930 р.

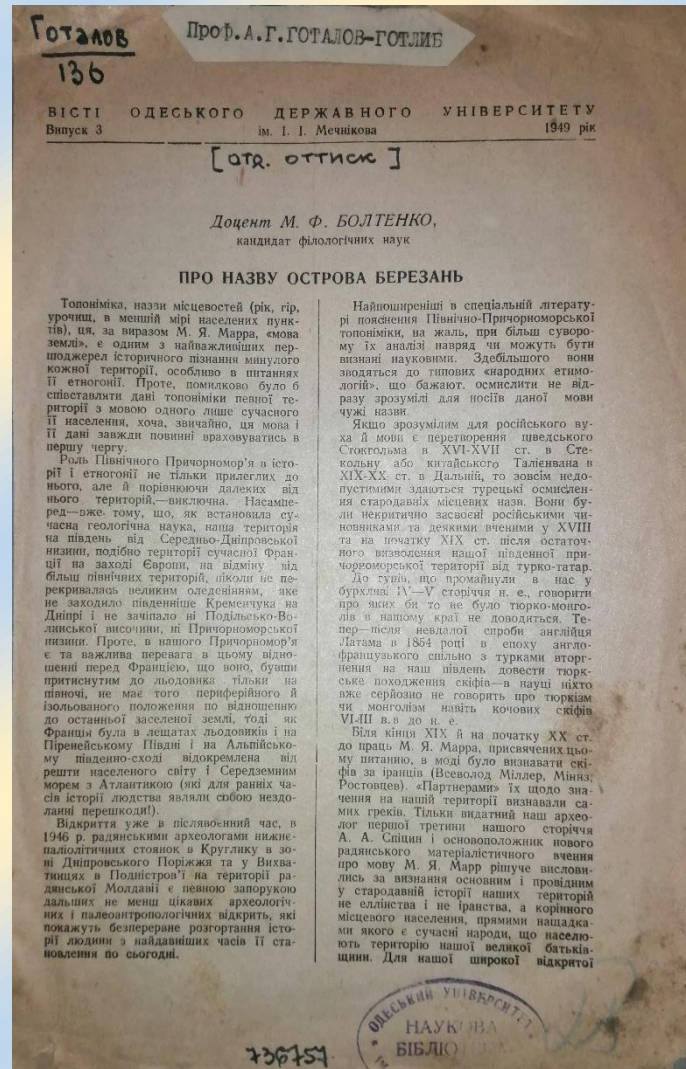
Болтенко М. Ф. Стародавня руська Березань // Археологія. – 1947. – Т. I.

Михайло Федорович Болтенко (1888–1959) – археолог і філолог, дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей, хранитель та директор Одеського історико-археологічного музею. Викладав у Одеському інституті народної освіти, Одеському державному університеті. М. Болтенко був учасником розкопок античних міст Ольвії та Тіри. Він дослідив пам'ятки на острові Березань у Чорному морі, завдяки чому довів гіпотезу про заселення острова ще до заснування давньогрецьких поселень, відкрив там давньоруські пам'ятки X–XIII ст., що підтверджують важливу роль острова в історії Київської Русі.

Результатом багаторічних досліджень М. Болтенка став ряд статей, серед яких «Стародавня руська Березань» (1947), «Про назву острова Березань» (1949) і «Розкопки на острові Березані в 1946 р.» (1949). Автор подарував примірники цих публікацій А. Готалову-Готлибу, які зараз знаходяться в фонді Наукової бібліотеки. У статті «Стародавня руська Березань» М. Ф. Болтенко зауважив, що у часи Київської Русі острів називався Дольським, Білим і Буяном, а візантійці іменували його островом святого Еферія (Евферія) Таке ім'я Березані зафіксовано в цілому ряді грецьких джерел X в.

Болтенко М. Ф. Про назву острова Березань // Вісті Одеського державного університету. – 1949. – Т. 2, вип. 3.

Існує дві версії походження назви острова: за першою, стародавні греки називали сучасну Березань, яка була тоді ще півостровом Борисфеном, як і Дніпро. Тюрки, захопивши його, назвали співзвучним словом Бюрюзень-Ада – «Острів вовчої річки», можливо тому що в долині сусідньої річки жили цілі зграї вовків. Однак більш вірогідним є друге пояснення: назву острову дали скіфи, вона походить від іранського березант, що означає «високий». Пізніше українці переосмислили вимову назви як більш зрозуміле слово, похідне від кореня береза.

Болтенко М. Ф. Розкопки на острові Березані в 1946 р. // Археол. пам'ятки. – 1949. – Т. 2.

М. Ф. Болтенко провів вісім експедиційних сезонів на Березані –

1924, 1927–1931, 1946, 1947 рр. Головною метою розкопок було дослідження шару поселення. Свої розкопки він розмістив на південь від великого розкопу фон Штерна уздовж східного берега острова. М. Ф. Болтенко висунув гіпотезу про існування на

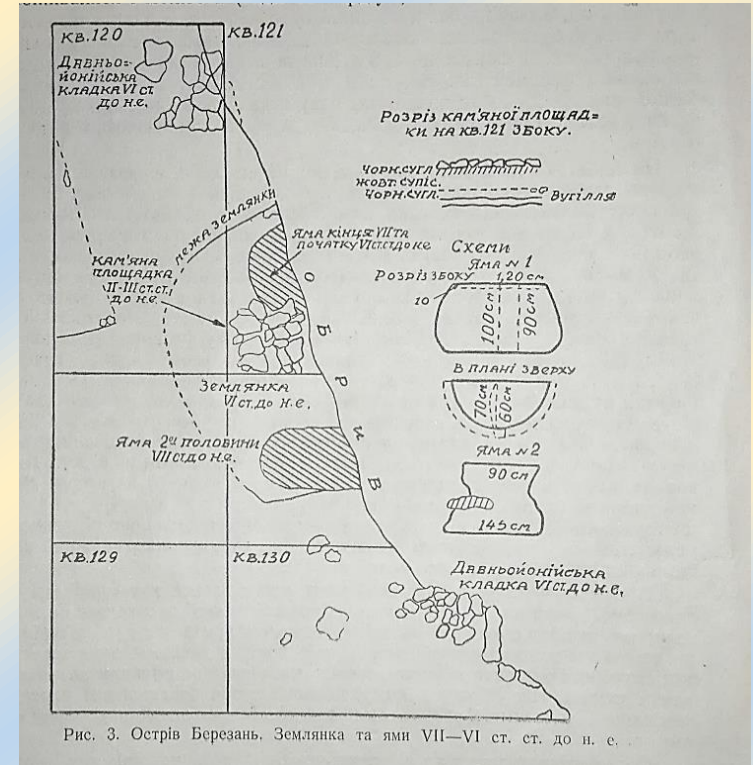
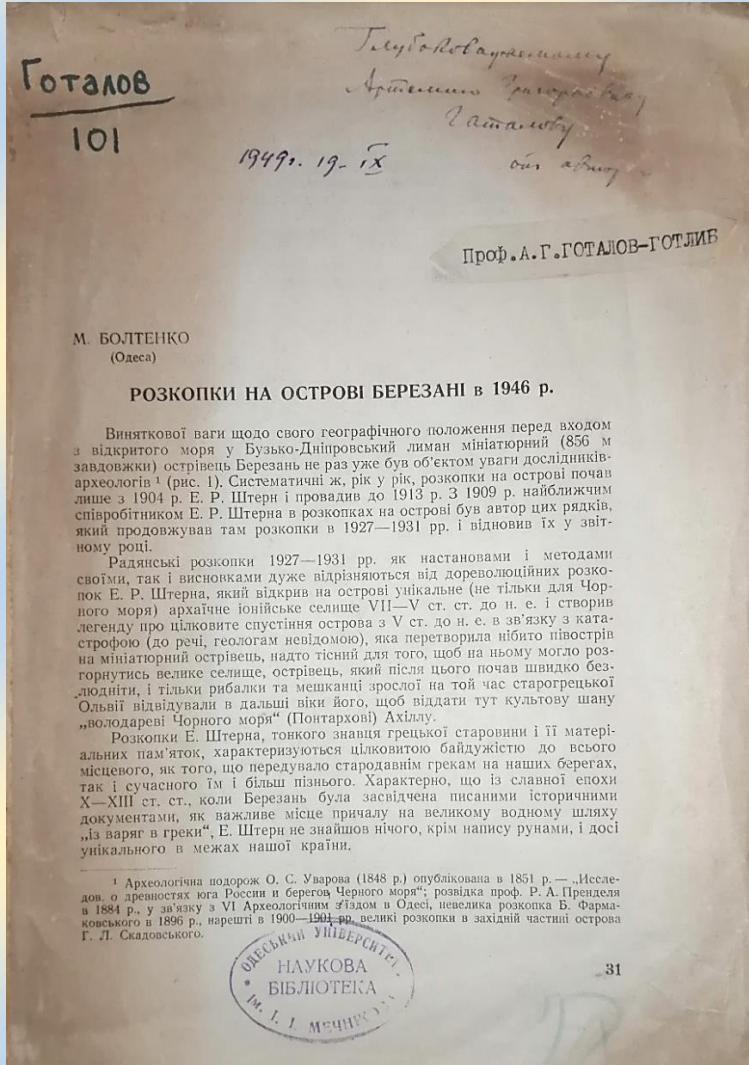

Рис. 3. Острів Березань. Землянка та ями VII–VI ст. ст. до н. е.

острові догрецького поселення (так званих «житлових ям»), котрі співіснували якийсь час із мілетським емпорієм. Крім того, він виявив залишки слідів середньовічного шару слов'янського поселення на Березані. Результати своїх досліджень М. Ф. Болтенко оприлюднив у статті «Розкопки на острові Березані в 1946 р.». Один з примірників публікації автор подарував А. Г. Готалову-Готлібу у вересні 1949 р.

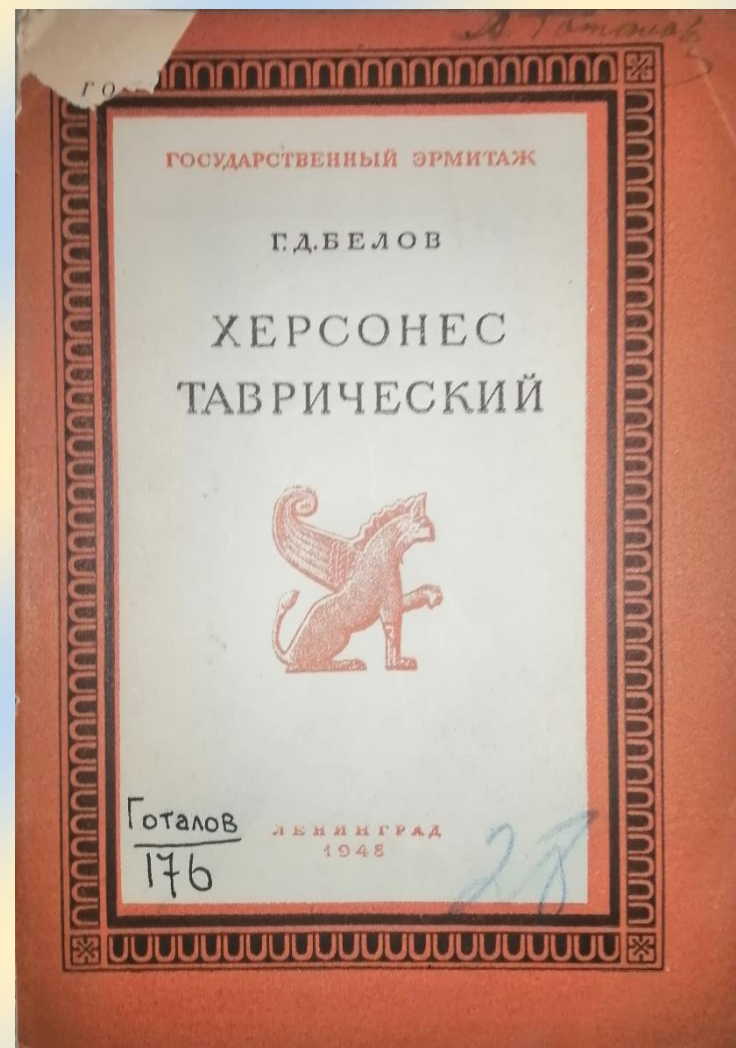
¹ Археологічна подорож О. С. Уварова (1848 р.) опублікована в 1851 р. — «Исследования о древностях юга России и берегов Черного моря»; розвідка проф. Р. А. Пренделя в 1884 р., у зв'язку з VI Археологічним з'їздом в Одесі, невелика розкопка Б. Фармацького в 1896 р., нарешті в 1900—1901 роки великі розкопки в західній частині острова Г. Л. Садовського.

Белов Г. Д. Херсонес Таврический : историко-археологический очерк. – Л., 1948.

Григорій Дмитрович Белов (1898–1979) – археолог і музейний працівник (з 1925 р.), директор Херсонеського музею (1931–1933). Він є автором понад 100 наукових праць, серед яких виділяється монографічне дослідження «Херсонес Таврический» (1948).

У 1927 р. конференція археологів в Херсонесі записала в своєму рішенні рекомендації про подальші розкопки стародавнього міста лише в прибережній смузі, яка швидше за все руйнувалася під впливом природних сил. Розкопки були доручені Г. Д. Белову. Роботи були розпочаті в 1931 р. і тривали до самої смерті дослідника, тобто 48 років, не рахуючи військового часу. За цей період було досліджено кілька десятків кварталів стародавнього Херсонесу, досліджених найретельнішим чином. І що найголовніше, всі речі з розкопок добре прив'язані до тих ділянок, на яких вони були виявлені, і зберігаються в належних умовах – або в античному відділі Державного Ермітажу або в Херсонеському музеї. Північні берега Чорного моря були досліджені археологами як єдиний архітектурно-археологічний комплекс, хронологічні рамки якого охоплюють період від IV ст. до н. е. до XII–XIII ст. н. е.

Великою заслугою Г. Д. Белова є те, що здобуті під час розкопок матеріали швидко вводилися в науковий обіг, в основному у формі докладних ретельних звітів. Наукові інтереси його були надзвичайно широкими. Тут і загальноісторичні проблеми, і питання економічної історії міста, і дослідження пам'яток мистецтва й окремих груп матеріалу – від ранньої іонійської кераміки до пізньосередньовічних іконок. Наукові праці Г. Д. Белова завжди конкретні, позбавлені порожніх фраз. Ось чому вони ще довго не втратять своєї наукової значущості.

Рис. 2. Базилика, раскопанная Уваровым в 1853 г.

Рис. 17. Главная улица с вымосткой на переднем плане.

Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. – М.-Л., 1949.

Віктор Францевич Гайдукевич (1904–1966) – археолог, фахівець з античної археології Північного Причорномор'я, доктор історичних наук (1950), професор (1953) Ленінградського університету.

В. Ф. Гайдукевич – найбільш авторитетний у 50-60-х рр. ХХ ст. фахівець з археології Боспорського царства; він активний організатор нових загонів, які

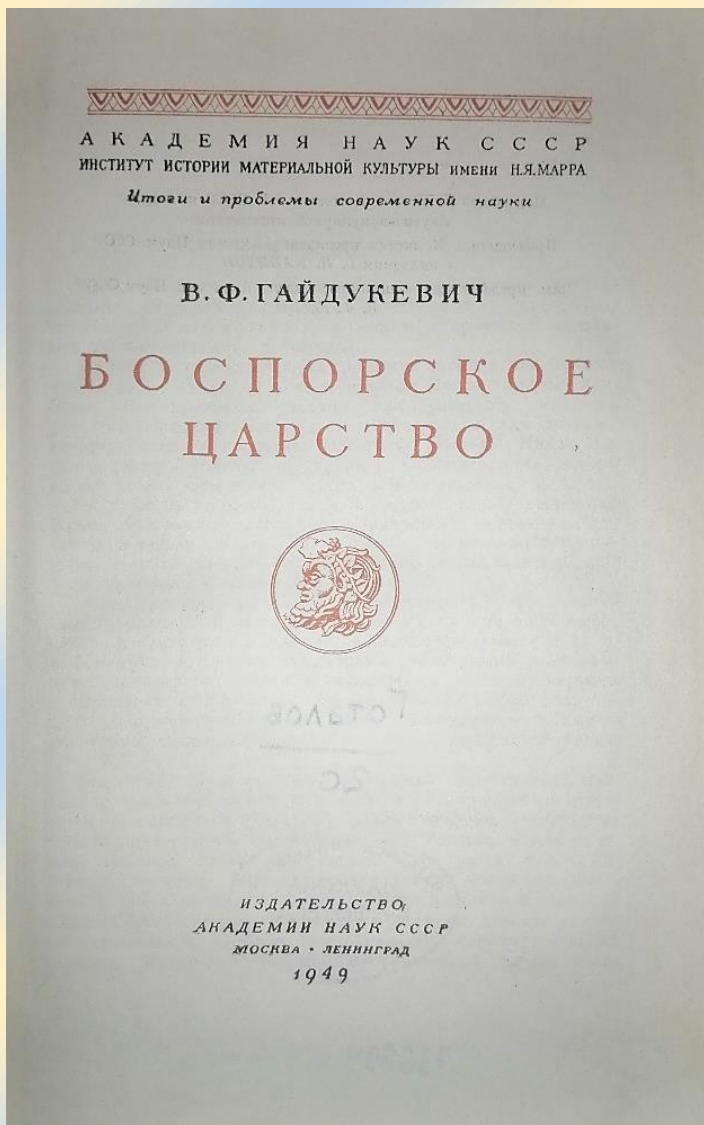

дозволили підняти археологічні дослідження в регіоні на новий якісний рівень. У 1935 р.

В. Ф. Гайдукевич став начальником єдиної Керченської експедиції, яка з 1938 р. дістала назву Боспорської. Він очолював Боспорську археологічну експедицію з 1946 р. Під його керівництвом були проведені дослідження городищ Мірмекій, Тірітака,

Ілурат, Порфмій, Фанагорія, розвідки Парфенія, розкопки сільських садіб Боспора, курганів і некрополів. На основі археологічних розкопок античного міста Мірмекія в Керчі В. Ф. Гайдукевич публікує перші серйозні наукові роботи.

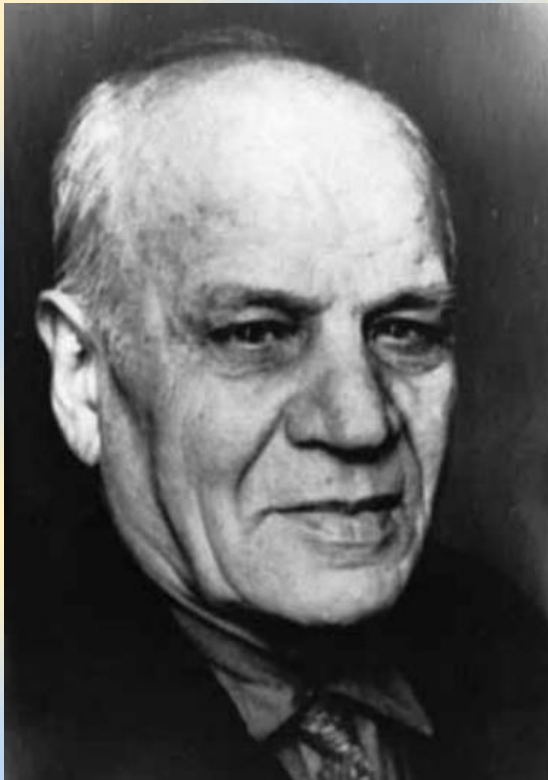

Величезний обсяг отриманого матеріалу узагальнено в 1949 р. у монографії «Боспорское царство», згодом перевиданий німецькою мовою з істотними доповненнями. До теперішнього часу результати робіт експедицій В. Ф. Гайдукевича активно вивчаються, а багато положень його робіт не втратили своєї актуальності до теперішнього часу. Вченому вдалося виховати ціле покоління дослідників Північного Причорномор'я, серед яких Н. Л. Грач, І. Г. Шургая, Н. З. Куніна.

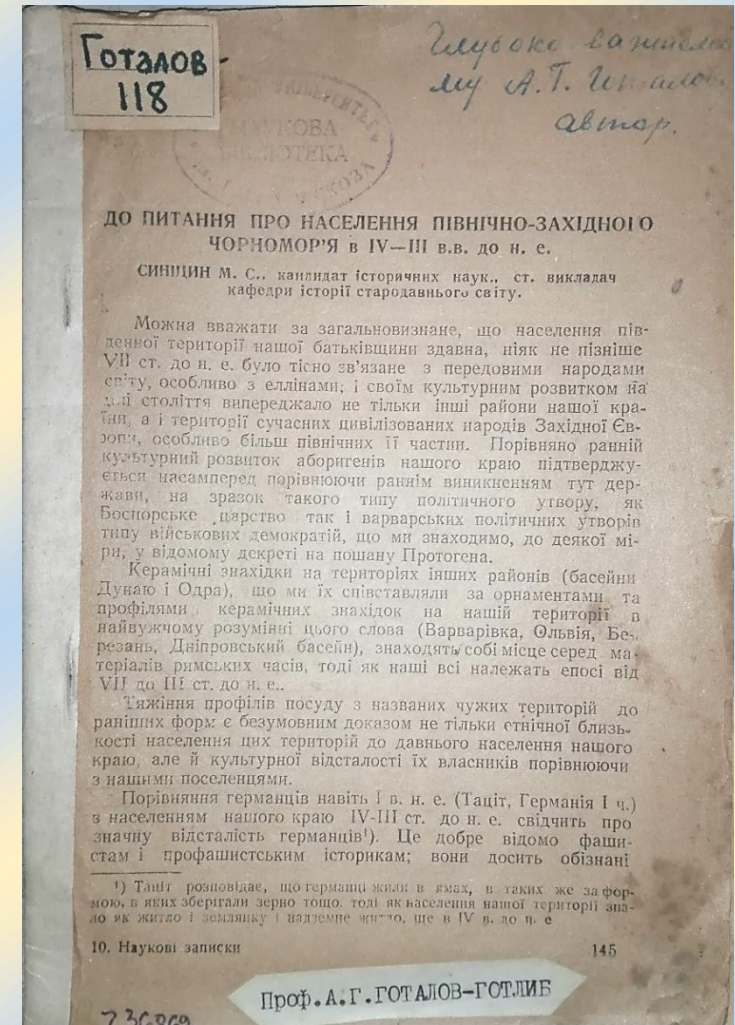

Синицин М. С. До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV–III вв. до н. е. // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського. – 1947. – Вип. 8.

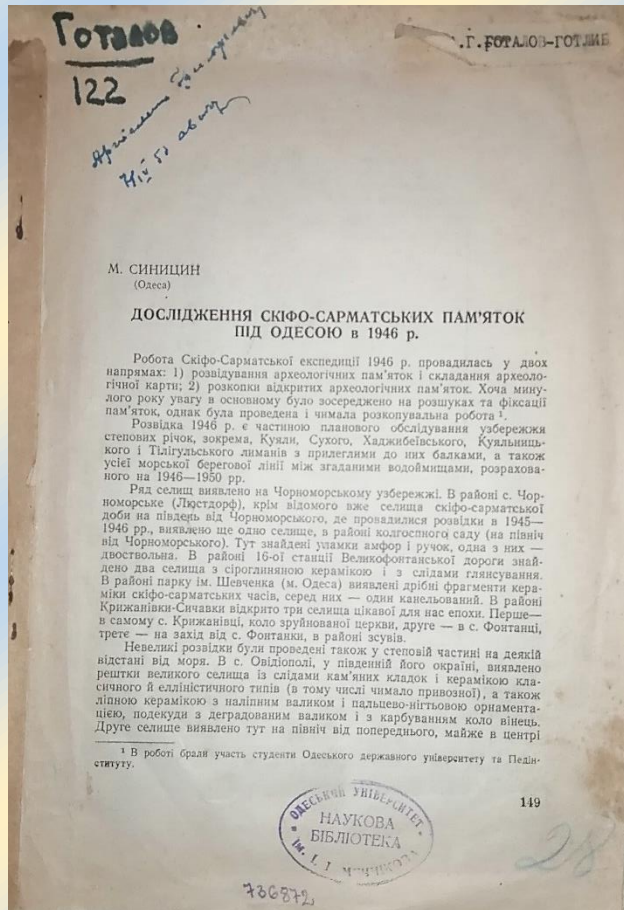
Мойсей (Мусій) Сергійович Синицин (1899–1973) – історик, археолог, музеєзнавець, педагог; доцент (з 1963 р.) кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського державного університету.

Як відомий спеціаліст з античної археології М. С. Синицин брав активну участь у роботах Азово-Чорноморської та Ольвійської експедицій, проводив розкопки біля Варварки, Кисельово, Петуховки тощо. Знання історії краю, досвід польових досліджень, неабиякі організаторські здібності дозволили М. С. Синицину зіграти важливу роль у становленні археологічної школи в Одесі.

Синицин М. С. Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р. // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського. – 1946. – Т. 7.

Педагогічна діяльність М. С. Синицина була нерозривно пов'язана з науковою: він керував польовими дослідженнями пам'яток епохи бронзи і скіфо-сарматського часу. Результатом цієї діяльності стала низка наукових статей. З 1957 р. М. С. Синицин ввів для студентів історичного факультету Одеського університету обов'язкову археологічну практику, яку перші кілька років фінансував особисто.

У публікації «Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р.» М. С. Синицин описує розкопки та розвідки 1946 р., в ході яких встановлено наявність пам'ятників

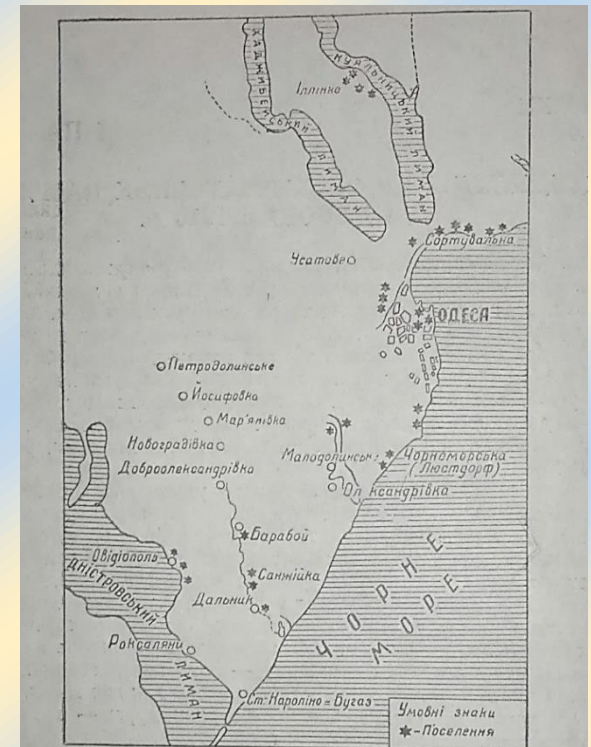

Рис. 1. Схематична карта розповсюдження археологічних пам'яток скіфо-сарматського часу в районі м. Одеси.

скіфського часу біля с. Чорноморському, в парку ім. Шевченка в Одесі, біля Крижанівки-Сичавки, на р. Барабе, на схилах Кривої балки, в Усатове, античні поселення в Овідіюполі. Основні розкопки проводилися в районі Іллінки, на західному березі Куяльника. Деякі кладки залишилися необстеженими.

Синицын М. С. Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг. // Вестник древней истории. – М., 1952. – № 2.

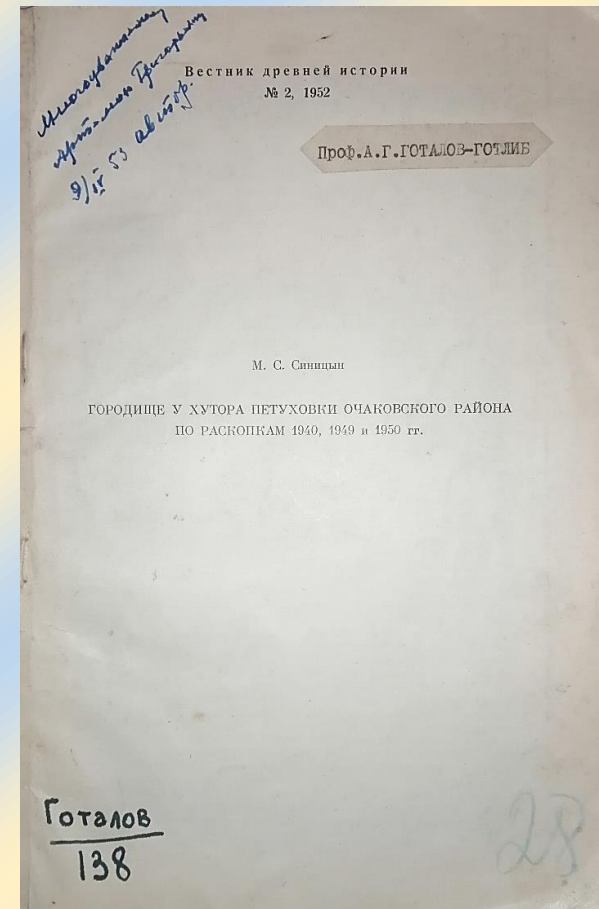
У публікації «Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг.» М. С. Синицын описує городище, розташоване на високому північно-західному березі Дністровсько-Бузького лиману. У західному і східному кінцях кріпосної стіни явно помітні піднесення, це дало автору підставу припустити існування кріпосних веж. За кріпосною стіною, в зрізі обриву, була виявлена яма, в якій виднілися зола, окремі каміння, кістки, уламки

великих глиняних посудин. Була знайдена мідна ольвійська монета першої чверті III ст. н. е.

Як зазначає автор, розкопки показали, що житла будували з глини та каменю. Залишки кам'яних вимостків, жолоб водостоку свідчать про значну

впорядкованості поселення на Петуховському городище. Знайдені під час розкопок на городищі гачки для лову риби, грузила, головним чином з каменю, велика кількість кісток риб свідчать про те, що і рибальство грало видну роль в економіці древніх поселенців.

Дослідження пам'яток античної культури на території півдня України почалося ще наприкінці XVIII ст., однак вони носили характер візуальних обстежень. Регулярного характеру розкопки пам'яток античної культури Північного Причорномор'я набули в кінці XIX ст. Крім історико-археологічних описів були створені карти та плани залишків античних північно-причорноморських міст. Згодом були зроблені спроби звести археологічні матеріали, а також розвідки з історії Боспорського царства й Ольвії. З кінця XIX ст. розгорнулися систематичні розкопки найбільших античних міст-держав та їхніх некрополів на території України – Березані та Ольвії, Херсонеса, курганів Боспорського царства тощо. Були відкриті оборонні споруди, житлові квартали, терми (лазні) й монетний двір у Херсонесі, десятки монументальних поховальних споруд. Після Великої Вітчизняної війни археологічні дослідження античних пам'яток України набули дуже широкого розмаху. Дослідження Північного Причорномор'я не припиняється й в наш час, продовжуються розкопки нових місць, що таять в собі ще не розкриті таємниці історії.

Матеріали дослідження Північного Причорномор'я, що зберігаються у фонді А. Г. Готалова-Готліба, містять важливу й цікаву інформацію для археологів та істориків. Більшість примірників публікацій була подарована А. Г. Готалову-Готлібу авторами та містить дарчі надписи, що свідчать про повагу до колеги. Проаналізовані видання багато років слугували робочим матеріалом для бібліофіла-вченого й досі не втратили своєї актуальності.

*При використанні матеріалів посилання на офіційний сайт
Наукової бібліотеки Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова є обов'язковим!*